

Mali Davranışın Anlam Dünyası: Mali Kültür ve Mali Zihniyet Arakesitinde Sosyolojik Bir Değerlendirme

Seda Öner¹

Özet

Bu çalışma, mali davranışın yalnızca rasyonel ve ekonomik hesaplamalarla açıklanamayacağını; tarihsel deneyimler, kültürel normlar ve kurumsal ilişki biçimleri içinde şekillenen bir anlam dünyasına sahip olduğunu ileri sürmektedir. Bu doğrultuda mali davranış, mali kültür ve mali zihniyet kavramlarının kesişiminde ele alınmakta; mali pratiklerin toplumsal düzeyde nasıl algılandığı, meşrulaştırıldığı ve yeniden üretildiği sosyolojik bir perspektifle incelenmektedir. Mali kültür, mali olgulara atfedilen normatif ve sembolik anlamlar bütününe ifade ederken mali zihniyet, bu anlam dünyasının bireyler ve toplumsal gruplar tarafından nasıl içselleştirildiğini ve mali davranışlara nasıl yansıdığını açıklamaktadır. Bu iki düzlemin etkileşimi, mali davranışı teknik bir karar sürecinin ötesine taşıyarak adalet, karşılıklılık, risk algısı ve etik sorumluluk gibi normatif unsurlarla birlikte değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Çalışma, mali davranışın anlam dünyasına odaklanan bu yaklaşımın, kamu maliyesi literatüründe mali olguların toplumsal temellerini görünür kılan tamamlayıcı bir kavramsal çerçeve sunduğuna işaret etmektedir.

Giriş

Kamu maliyesi literatürü, mali olguları uzun süre ağırlıklı olarak teknik düzenlemeler, hukuki çerçeveler ve ekonomik rasyonalite ekseninde ele almış; vergi, bütçe, kamu harcamaları ve borçlanma süreçlerini bu perspektif üzerinden açıklamaya yönelmiştir. Bu yaklaşım, mali sistemlerin tasarımı ve işleyişi açısından güçlü araçlar üretmiş olmakla birlikte, mali pratiklerin toplumsal düzeyde nasıl algılandığına, hangi anlamlar üzerinden meşrulaştırıldığına ve

1 Arş. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, sedayilmaz@beun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6462-4144>

bireylerin bu pratiklerle kurduğu ilişkinin hangi tarihsel ve kültürel zeminlerde şekillendiğine ilişkin soruları ikincil bir konumda bırakmıştır.

Oysa vergiye uyum, kamu harcamalarına yönelik tutumlar, bütçe disiplinine ilişkin beklentiler ya da borçlanma politikalarına verilen tepkiler, yalnızca ekonomik teşviklere veya yaptırım mekanizmalarına verilen rasyonel karşılıklar olarak kavranamamaktadır. Bu tür mali pratikler, bireylerin ve toplumsal grupların tarihsel deneyimleri, kurumsal ilişkilerle kurdukları bağlar, paylaşılan değerler ve yerleşik kabuller çerçevesinde anlam kazanmakta; mali olgulara ilişkin algılar, yalnızca formel kurallarla değil, bu algıların toplumsal olarak nasıl üretildiği ve yeniden üretildiğiyle birlikte şekillenmektedir. Bu durum, mali davranışın açıklanmasında teknik ve ekonomik çerçevenin ötesine geçen bir perspektife duyulan ihtiyacı görünür kılmaktadır.

Literatürde mali olguların bu toplumsal boyutunu ele alma yönündeki arayışlar, büyük ölçüde “vergi kültürü” tartışmaları etrafında gelişmiştir. Vergi sistemlerinin ulusal kültürlerle, tarihsel deneyimlere ve kurumsal yapılarla gömülü olduğu yönündeki bu çalışmalar, mali davranışların yalnızca bireysel tercihlerle değil, daha geniş bir toplumsal bağlam içinde şekillendiğini göstermiştir. Bununla birlikte, bütçe, kamu harcamaları ve borçlanma gibi vergi dışı mali olguları da kapsayacak daha geniş ve bütüncül bir kavramsal çerçevenin geliştirilmesine yönelik ihtiyaç büyük ölçüde varlığını sürdürmektedir.

Bu çalışma, söz konusu boşluktan hareketle mali davranışı, mali olguların toplumsal ve kültürel boyutlarını birlikte dikkate alan bir perspektif üzerinden ele almayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda mali kültür ve mali zihniyet kavramları, mali pratiklerin yalnızca nasıl düzenlendiğini değil, aynı zamanda nasıl algılandığını ve hangi anlamlar üzerinden meşrulaştırıldığını açıklamak üzere yorumlayıcı bir çerçeve olarak kullanılmaktadır. Çalışma, mali davranışın salt araçsal bir rasyonaliteye indirgenemeyeceği, ancak rasyonel değerlendirmelerin kültürel, tarihsel ve sembolik çerçeveler içinde anlam kazandığı bir “anlam dünyası” içinde ele alınmasının, kamu maliyesi literatüründe mali olguların toplumsal temellerini daha görünür kılacağı varsayımına dayanmaktadır.

Bu çerçevede çalışma, izleyen bölümde mali kültür ve mali zihniyet kavramlarının kuramsal arka planını tartışmakta, ardından bu iki düzlemin etkileşimi ve mali davranışın bu etkileşim içinde nasıl şekillendiğini ortaya koyan kavramsal bir değerlendirme sunmaktadır. Sonuç bölümünde ise kuramsal çerçeve, mali olguların toplumsal kabulü, meşruiyeti ve sürekliliği açısından değerlendirilmekte ve kamu maliyesinin sosyolojik boyutuna ilişkin daha geniş tartışmalara katkı sunulmaktadır.

1. Mali Kültür: Kavramsal Çerçeve

Mali kültür kavramı, literatürde uzun süre sınırlı bir görünürlük alanına sahip olmuş; mali olgular çoğunlukla teknik, hukuki ve ekonomik çerçeveler içinde ele alınmıştır. Vergileme, bütçeleme ve kamu harcamalarına ilişkin davranışların rasyonel birey varsayımı temelinde analiz edilmesi, kamu maliyesi literatüründe uzun süre baskın olan normatif ve kuramsal yönelim çerçevesinde değerlendirmelerin teknik bir rasyonalite ekseninde şekillenmesine yol açmıştır (Musgrave, 1959; Buchanan, 1967). Bu yaklaşım içerisinde mali olgular, büyük ölçüde normatif düzenlemeler ve idari işleyişe odaklanan teknik açıklamalarla ele alınmış, bu olguların tarihsel deneyimler ve toplumsal bağlamlarla kurduğu ilişki ise sınırlı biçimde tartışılmıştır. Mali olguların bağlamdan soyutlanmasına yönelik bu yönelim, iktisadi faaliyetlerin tarihsel ve toplumsal gömülüliğini vurgulayan kurumsalcı literatürün sunduğu eleştirel çerçeve (bkz. Polanyi, 1944) içinde anlam kazanmaktadır. Mevcut literatür, bu çerçevede ağırlıklı olarak “vergi kültürü” kavramı etrafında şekillenmiş, “mali kültür” kavramı ise daha sınırlı biçimde ele alınmıştır.

Geleneksel kamu maliyesi yaklaşımının hukuki normlara, idari süreçlere ve ekonomik rasyonaliteye öncelik vermesi, mali olguların tarihsel hafıza ve toplumsal normlarla kurduğu ilişkinin çoğu zaman arka planda kalmasına neden olmuştur. Nerré'nin (2008:153-156) değerlendirmeleri, mali kültürün ulusal kültüre gömülü yönlerinin 20. yüzyıl boyunca literatürde sınırlı biçimde ele alındığını ve bu nedenle disiplinler arası bir bakışın gerekli olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda mali kültür; kamu maliyesi başta olmak üzere iktisat, sosyoloji, psikoloji ve kamu yönetimi literatürlerinin kesişiminde ele alınması gereken çok yönlü bir alan olarak ortaya çıkmaktadır.

Mali olguların ihmal edilen söz konusu boyutları, mali davranışların yalnızca kurumsal ve hukuki düzenlemelerle açıklanamayacağını göstermektedir. Bireysel ve psikolojik boyut, mali kültürün mikro düzeyde nasıl üretildiğini ve kurumsal yapılarla nasıl etkileşime girdiğini anlamak açısından belirleyici bir zemin sunmaktadır. Bu durum, mali davranışların bireysel algı ve zihniyetler düzeyinde nasıl şekillendiğine ilişkin yaklaşımları ön plana çıkarmıştır.

Mali olguların incelenmesi, bireysel tutumlar, kurumsal düzenlemeler ve tarihsel deneyimler gibi farklı boyutların birlikte dikkate alınmasını gerektirmektedir. Vergi ve kamu harcamalarına ilişkin tutumlar, bireysel algılar ve psikolojik eğilimler kadar kurumsal düzenlemeler ve tarihsel deneyimlerle birlikte biçimlenmektedir. Schmolders'ın (1959) mali psikoloji yaklaşımı, bu çok yönlü yapıyı görünür kılan önemli bir kuramsal katkı sunmaktadır. Schmolders'e (1959) göre vergi davranışı, salt rasyonel bir karar süreci olarak değil; alışkanlıklar, duygusal yönelimler ve kültürel kabullerle iç içe geçmiş

psikolojik bir olgu olarak ele alınmalıdır (Schmölders, 1959: 340-345). Bu yaklaşım, mali davranışların ekonomik modellere indirgenemeyeceğini ve mali kültür tartışmalarının bireysel tutumlar ile daha geniş yapısal unsurlar arasındaki etkileşimi dikkate alması gerektiğini göstermektedir.

Bireysel algı ve zihniyetlere yapılan bu vurgu, mali olguların kültürel boyutunu açıklamak bakımından önemli olmakla birlikte, vergiye ilişkin kurumlar ve uygulamalar düzeyinde geliştirilen yaklaşımların da ayrıca ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu noktada literatürde vergi kültürü kavramı etrafında şekillenen tartışmalar belirleyici bir yer tutmaktadır.

Nerré (2001) vergi kültürü kavramına ilişkin klasik yaklaşımların önemli ölçüde sınırlı kaldığını belirtmektedir. Bu çerçevede erken dönem değerlendirmeler, vergi kültürünü ağırlıklı olarak vergi sisteminin tasarımı ve bu sistemi oluşturan aktörler üzerinden ele almış, mükellefleri ve fiilî vergi uygulamalarını bu kültürün kurucu unsurları arasında yeterince değerlendirmemiştir. Nerré'ye (2001) göre bu yaklaşım, Schumpeter'in (1918/1991) vergi sistemlerini tarihsel ve toplumsal bağlam içinde ele alan katkılarını içermekle birlikte, vergi kültürünü daha çok sistemin kurucu mantığıyla sınırlı bir çerçevede ele almıştır. Daha sonraki bazı yorumlar, vergi kültürünü yalnızca mükellefler ya da mükellefler ile vergi otoriteleri arasındaki etkileşim üzerinden açıklamaya yönelmiş olsa da bu yaklaşımlar da vergi sisteminin tarihsel evrim sürecini ve ulusal kültürle kurduğu ilişkiyi yeterince dikkate almamıştır. Bu nedenle Nerré (2001) vergi kültürünün vergi sistemi, fiilî vergi uygulamaları ve vergi otoriteleri ile mükellefler arasındaki ilişkinin birlikte ele alındığı, tarihsel ve toplumsal bağlama gömülü bir yapı olarak kavramsallaştırılması gerektiğini savunmaktadır (Nerré, 2001: 288).

Nerré'ye (2008) göre vergi kültürü, belirli bir ülkeye özgü olmak üzere, ulusal vergi sistemi ve onun fiilî işleyişiyle bağlantılı tüm formel ve enformel kurumların, tarihsel süreç içinde ulusal kültüre gömülü biçimde oluşan bütünü ifade etmektedir. Bu çerçevede vergi kültürü, yalnızca vergi mevzuatı ve idari düzenlemelerle sınırlı olmayıp vergi otoriteleri ile mükellefler arasındaki ilişkileri, bu ilişkilerden doğan karşılıklı bağımlılıkları ve etkileşim örüntülerini de kapsamaktadır. Vergi kültürünün ayırt edici özelliği, vergiye ilişkin kurumların ve davranış kalıplarının tarihsel deneyimler ve kültürel değerler içinde şekillenmesi ve zaman içinde bu bağlamla birlikte evrilmesidir (Nerré, 2008: 156).

Vergi kültürü, ulusal kültür tarafından kuşatılan daha geniş bir bağlam içinde konumlanmakta; vergi mevzuatı ise bu bağlamın iç katmanlarından birini oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle vergiye ilişkin kurumsal yapılar, yalnızca formel kurallar ve hukuki düzenlemeler aracılığıyla değil, tarihsel olarak

oluşmuş kültürel normlar ve yerleşik toplumsal ilişkiler ağı içinde işlemektedir. Bu iç içe geçmiş yapı, vergi kültürünün tekil aktörlerin tercihleriyle değil; mükellefler, vergi idaresi, siyasal aktörler, uzmanlar ve akademisyenler arasındaki sürekli ve karşılıklı etkileşimler yoluyla yeniden üretildiğini göstermektedir. Bu nedenle vergi sisteminin işleyişi, kendisini çevreleyen daha geniş kültürel bağlamdan bağımsız olarak düşünülememektedir (Nerré, 2008: 155).

Bu tarihsel gömülülük, vergi kültürünün kısa vadeli kurumsal değişimlere karşı görece güçlü bir süreklilik sergilemesini beraberinde getirmektedir. Vergi mevzuatında yapılan reformlar formel kuralları hızla dönüştürebilse de bu reformların toplumsal düzeyde benimsenmesi ve fiili uygulamaya yansımaları, tarihsel olarak oluşmuş kültürel kalıplar tarafından sınırlandırılmaktadır. Nitekim farklı tarihsel ve kültürel geçmişlere sahip toplumlarda vergi sistemlerinin aynı biçimde işlememesi, vergiye ilişkin kurumsal düzenlemelerin tarihsel ve kültürel bağlamdan bağımsız düşünülemeyeceğini göstermektedir. Bu nedenle, belirli bir vergi sisteminin başka bir toplumsal bağlama aktarılmaya çalışılması durumunda, kurumsal düzenlemeler ile yerleşik kültürel yapılar arasındaki uyumsuzluklar kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır (Nerré, 2008: 155-156).

Vergi kültürünün tarihsel olarak gömülü yapısı, mali reform süreçlerinde ortaya çıkan uyumsuzlukların yalnızca teknik değil, aynı zamanda kültürel nitelik taşımasına yol açmaktadır. Nerré (2008) bu bağlamda “vergi kültürü şoku” ve “vergi kültürü gecikmesi” şeklinde iki temel bozulma biçimi tanımlamaktadır. *Vergi kültürü şoku*, belirli bir vergi sisteminin ya da mali uygulamanın, farklı bir vergi kültürüne sahip toplumsal bağlama âni ve dışsal biçimde aktarılması durumunda ortaya çıkmakta; özellikle büyük sıçrama niteliğindeki reformlarda, yerleşik normlar ve kurumsal pratiklerle uyumsuzluklar belirginleşmektedir. Bu tür durumlarda, yeni mali düzenlemeler hem mükellefler hem de vergi idaresi açısından güvensizlik ve uyum sorunları üretmekte, vergiye ilişkin kurumsal yapıların işleyişini olumsuz etkilemektedir (Nerré, 2008: 157-158).

Buna karşılık *vergi kültürü gecikmesi*, reformların daha kademeli biçimde yürütüldüğü durumlarda dahi ortaya çıkabilen yapısal bir uyumsuzluğu ifade etmektedir. Vergi reformları öncelikle formel kurumları, özellikle de vergi mevzuatını dönüştürürken vergi kültürünün diğer bileşenleri –mükellef davranışları, idari pratikler ve yerleşik normlar– aynı hızda değişmemektedir. Bu durum, vergi kültürünün farklı unsurları arasında geçici bir dengesizlik yaratmakta ve kurumsal uyum sürecini geciktirmektedir. Nerré (2008), bu olguyu kültürel değişimin farklı hızlarda gerçekleşmesine dayanan bir uyum sorunu olarak kavramsallaştırmakta ve reform süreçlerinde belirli ölçüde kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır (Nerré, 2008: 160-161).

Bu tartışmalar, mali olguların yalnızca vergi sistemi üzerinden ele alınmasının açıklayıcı olma bakımından sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Vergi kültürü literatürü, vergilendirmeye ilişkin tutum ve davranışları anlamada önemli bir birikim sunmakla birlikte, mali olguların bütünüyle kavranabilmesi için daha geniş bir bakışın gerekli olduğunu da göstermektedir. Bu gereklilik, vergilendirme dışındaki mali araçların ve süreçlerin de toplumsal algı ve anlam dünyası içinde değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda mali kültür kavramı, toplumun kamu harcamaları ve hizmetleri, vergilendirme, bütçeleme, borçlanma ve mali politika gibi mali olay ve araçlar karşısındaki algı, tutum ve davranış örüntülerini ifade etmektedir. Bu yaklaşım, mali sistemin yalnızca teknik işleyişine değil, mali araçların toplum tarafından nasıl algılandığına, hangi anlamlar üzerinden değerlendirildiğine ve bu algıların davranışlara nasıl yansıdığına odaklanmaktadır. Mali kültür, vergiye ilişkin tutum ve davranışları içermekle birlikte, bu alanın ötesine geçen bir kapsam sunmaktadır. Vergiyle sınırlı değerlendirmelerin aksine mali kültür, kamu harcamalarının toplum tarafından nasıl algılandığını, bütçe süreçlerinin ne ölçüde meşru görüldüğünü ve mali araçların bir bütün olarak toplumsal kabul düzeyini de görünür kılmaktadır. Bu yönüyle yalnızca bireylerin vergiye uyum davranışlarını değil, mali sistemin farklı unsurlarına yönelik algıların ve beklentilerin birlikte nasıl şekillendiğini açıklamaya imkân tanımaktadır (Erdal & Demir, 2024: 421-423).

Mali kültürün oluşum süreci, kültür, vergi kültürü ve mali kültür arasında kurulan hiyerarşik ve bütüncül bir ilişki çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu yaklaşımda kültür, bireylerin ve toplumun vergiye ilişkin tutum ve davranışlarını şekillendiren temel belirleyici olarak konumlanmakta; bireylerin vergiye gönüllü uyum göstermesi, vergiden kaçınma ya da vergi ödemeyi reddetme gibi davranış biçimleri bu kültürel zeminde anlam kazanmaktadır. Vergiye ilişkin tutum ve davranışları şekillendiren bu unsurlar bütünü, vergi kültürünü oluştururken vergi kültürünün kurumsal ve toplumsal düzeyde yerleşmesiyle birlikte, mali olaylar ve mali araçlar karşısında toplumun algı, tutum ve davranış kalıplarını yansıtan mali kültür biçimlenmektedir. Bu çerçevede kültür, sürecin keşişim noktasını oluştururken mali kültür, vergiye ilişkin davranışlardan bütçe süreçlerine ve kamu maliyesinin diğer unsurlarına uzanan daha geniş bir anlam alanını kapsamaktadır (Erdal & Demir, 2024: 422).

Mali kültürün bu çok yönlü yapısı, kavramın tekil bir davranış alanına indirgenemeyeceğini göstermektedir. Mali kültür, bireysel zihniyetler, idari pratikler ve bütçe süreçleri arasında kurulan ilişkiler aracılığıyla üretilen ve yeniden üretilen bir yapı olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle mali kültür, salt vergiye indirgenemeyen, devleti ve toplumu mali olgular etrafında ortak bir anlam dünyasında buluşturan geniş bir alan sunmaktadır. Buna

karşın mali kültür kavramı, literatürde sınırlı bir görünürlüğe sahiptir. Mali olguların toplumsal ve kültürel boyutlarına ilişkin tartışmalar büyük ölçüde vergi kültürü kavramı etrafında şekillenmiş, mali kültür ayrı bir kavram olarak sınırlı biçimde ele alınmıştır. Bu durum, bütçe süreçleri, kamu harcamaları ve maliye politikalarının toplumsal algılanışı gibi vergi dışı mali olguların literatürde görece geri planda kalmasına yol açmıştır.

Bu bölümde ele alınan yaklaşımlar birlikte değerlendirildiğinde, mali kültürün mali sistemlerin işleyişini açıklamada tamamlayıcı bir perspektif sunduğu görülmektedir. Teknik düzenlemeler ve hukuki çerçeveler, mali yapıların biçimsel boyutlarını tanımlamakta; tarihsel hafıza, karşılıklı ilişkileri ve yerleşik kültürel kabuller ise bu yapıların toplum tarafından nasıl algılandığını ve nasıl işlediğini anlamaya imkân tanımaktadır. Bu nedenle mali kültür, mali olguların yalnızca “nasıl düzenlendiği” değil, aynı zamanda “nasıl anlamlandırıldığı” sorusuna odaklanan bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

2. Mali Zihniyet Kavramı Üzerine Sosyolojik Bir Okuma

Mali zihniyet kavramı, mali kültür tartışmalarının bilişsel ve ahlaki boyutunu görünür kılmaktadır. Toplumların vergi, kamu harcamaları ve mali yükümlülükler karşısında geliştirdikleri tutumlar, yalnızca hukuki düzenlemelerin ya da ekonomik teşviklerin doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkmamaktadır. Bu tutumlar, söz konusu düzenlemelerin bireyler tarafından nasıl algılandığı, nasıl anlamlandırıldığı ve hangi ölçüde içselleştirildiği üzerinden şekillenmektedir. Bu yönüyle mali zihniyet, mali kültürün bireysel ve kolektif bilinç düzeyinde karşılık bulan boyutunu ifade eden bir kavram olarak ele alınabilir.

Mali zihniyet kavramına ilişkin literatürde yerleşik ve bütünlüklü bir tanımın bulunmaması, bu çalışmada kavramın vergi zihniyeti literatürü ve sosyoloji teorileri çerçevesinde yorumlayıcı bir yaklaşımla ele alınmasını gerekli kılmıştır. Öncelikle erken dönem mali sosyoloji literatürü, mali zihniyet kavramının kuramsal olarak temellendirilebileceği önemli bir düşünsel arka plan sunmaktadır. Goldscheid (1917/1958) devletin mali düzenini teknik bir bütçe meselesinin ötesinde, devlet ile toplum arasındaki ilişkinin tarihsel ve siyasal karakterini yansıtan bir yapı olarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşımda mali düzen, devletin toplumsal varoluş biçimiyle doğrudan ilişkili bir unsur olarak ele alınmakta, mali yapının ideolojik ve normatif boyutları özellikle vurgulanmaktadır. Benzer biçimde Schumpeter (1918/1991), mali düzeni bir toplumun siyasal yapısı ve tarihsel gelişim süreciyle birlikte ele almış, farklı tarihsel dönemlerde mali olguların farklı anlamlar kazandığını göstermiştir. Bu çerçevede mali zihniyet, mali olguların teknik işleyişinden ziyade, bu olguların arkasında yer alan değerler, güç ilişkileri ve siyasal tercihlerle bağlantılı bir kavram olarak değerlendirilebilir.

Vergiye ilişkin zihinsel yönelimlerin mali psikoloji literatüründe ele alınışı, mali zihniyetin bireysel düzeyde nasıl okunabileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Schmölders'in (1959) öncülüğünü yaptığı bu yaklaşım, vergiyi yalnızca hukuki bir yükümlülük ya da ekonomik bir maliyet olarak değil, bireylerin algıları, duygusal yönelimleri ve alışkanlıklarıyla şekillenen bir olgu olarak ele almaktadır. Schmölders'e (1959) göre vergi davranışı, mükelleflerin vergilemeye ilişkin geliştirdikleri tutumlar, vergiye yükledikleri ahlaki anlamlar ve toplumsal kabullerle yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, farklı toplumlarda ve tarihsel dönemlerde değişen biçimler almakta; vergiye rıza, gönüllü uyum ya da direnç düzeyleri bu zihinsel yapı çerçevesinde "vergi zihniyeti" şekillenmektedir (Schmölders, 1959, s. 340-343).

Dar anlamda ele alındığında vergi kültürü ile vergi zihniyeti kavramlarının büyük ölçüde örtüşen bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Vergi zihniyeti, vergi ahlaki ve vergi disiplini gibi bileşenler aracılığıyla, mükelleflerin vergiye ve vergi idaresine ilişkin tutum ve davranışlarını açıklamaya odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, özellikle 1950'li ve 1960'lı yıllarda Almanya'da Schmölders öncülüğünde gelişen Köln Okulu çalışmalarında sistematik bir biçimde ele alınmıştır. Tretter'e (1974) göre vergi zihniyeti, mükelleflerin vergileme olgusuna ve devlete yönelik tüm tutum ve davranış örüntülerini kapsayan geniş bir çerçeveye işaret etmektedir (Nerré, 2008: 155).

Vergileme pratiğinin yalnızca teknik bir mali araç olarak değil, devletin tarihsel olarak içselleştirdiği bir zihniyetin yansıması olarak ele alınması, mali davranışın arka planındaki anlam dünyasını kavramak açısından belirleyici bir önem taşımaktadır. Vergileme zihniyeti, vergiyi koyan makamın benimsediği ideoloji, iktisadi ahlak, örf ve siyasal-iktisadi örgütlenme biçimlerinin bileşiminden oluşmakta ve zaman içinde devlet elitleri nezdinde içgüdüsel bir nitelik kazanmaktadır. Vergileme yetkisinin devlete ait olması nedeniyle, vergilemeye ilişkin tercihler ve uygulamalar devletin yönetim anlayışı, ideolojik yönelimi ve tarihsel deneyimleriyle birlikte şekillenmektedir (Mutlu, 2009: 17-18). Bu çerçevede vergileme, yalnızca kamu gelirlerini temin etmeye yönelik bir araç değil; devletin toplumla kurduğu ilişkinin, meşruiyet anlayışının ve adalet tasavvurunun mali pratikler düzeyinde somutlaşmış bir biçimi olarak ortaya çıkmaktadır.

Vergi zihniyeti literatüründe bireysel algıların ve sosyal etkileşimlerin rolü de önemli bir yer tutmaktadır. Lewis'a (1979) göre vergi zihniyeti, bireylerin içinde yer aldıkları referans gruplarında vergi kaçırmaya ilişkin inanç ve değerlendirmeleri ile vergiye uyumsuzluğa dair farkındalıklarını içeren bir zihinsel çerçeve olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda bireylerin tutumları, yargıları ve davranış niyetleri, çoğu zaman nesnel koşullardan ziyade, kendi

algıları ve düşünsel değerlendirmeleri tarafından yönlendirilmektedir (Kirchler, 2007: 56, 67). Vergi zihniyetinin belirleyicilerine ilişkin çalışmalar, mali zihniyetin yalnızca bireysel çıkar hesaplarına indirgenemeyeceğini; adalet algısı ve normatif değerlendirmelerle birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte mali zihniyetin yalnızca vergiye yönelik ve bireysel tutumlar ile algılar düzeyinde ele alınması, kavramın açıklayıcı gücünü sınırlı bırakmaktadır. Bu çerçevede mali zihniyet, mükelleflerin vergileme ve kamu harcamalarına ilişkin değerlendirmelerinin yanı sıra, siyasal ve mali otoritenin mali yetkiyi nasıl kullandığı ve bu kullanımın hangi normatif gerekçelerle meşrulaştırıldığına dair algıları da içeren daha geniş bir çerçeve içinde düşünülebilir. Bu yönüyle mali zihniyet, devletin vergileme ve harcama anlayışı ile toplumsal algı ve beklentilerin karşılıklı etkileşimi içinde şekillenen çift yönlü bir yapı olarak kavranabilir. Mali sosyoloji geleneğinde mali düzenin, bireysel psikolojinin ötesinde, devlet felsefesi, egemenlik anlayışı ve tarihsel olarak yerleşmiş kurumsal yapılarla birlikte değerlendirilmesi gerektiğine işaret eden yaklaşımlar, bu tür bir kavramsallaştırma için önemli bir arka plan sunmaktadır (Goldscheid, 1917/1958; Schumpeter, 1918/1991).

Mali zihniyetin tarihsel sürekliliğini ve yeniden üretim mekanizmalarını açıklamak açısından Bourdieu'nün (1977[1972]) *habitus* kavramı önemli bir yorumlayıcı imkân sunmaktadır. Habitus, bireylerin içinde bulundukları toplumsal yapıları bilişsel kalıplar hâline dönüştürerek gündelik pratiklerine aktardıkları zihinsel yapılara işaret etmektedir (Bourdieu, 1977: 78). Bu kavram mali olgulara uygulandığında, vergiye, kamu harcamalarına ve devlete ilişkin algıların neden görece istikrarlı bir nitelik sergilediğini anlamaya olanak tanımaktadır. Bu çerçevede mali zihniyet, kısa vadeli politik düzenlemelerden ziyade, uzun vadeli toplumsal deneyimler ve sosyalleşme süreçleri içinde biçimlenen bir yapı olarak kavranabilir.

Elias'ın *medenîleşme süreci teorisi* ise mali zihniyetin dönüşüm dinamiklerini açıklamak bakımından tamamlayıcı bir perspektif sunmaktadır. Elias (1939/2000), modern toplumlarda davranışların yönlendirilmesinde açık baskı ve zorlamaların giderek geri plana çekildiğini, buna karşılık bireylerin toplumsal normları içselleştirerek kendi davranışlarını denetleyebilir hâle geldiklerini belirtmektedir (Elias, 1939/2000: 375-380). Bu bağlamda mali yükümlülüklerin yerine getirilmesi, yalnızca ceza tehdidine dayalı bir zorunluluk olarak değil, bireylerin tarihsel olarak oluşmuş normlar doğrultusunda “uygun” davranışı benimsemelerinin bir sonucu olarak da okunabilir. Vergi ödeme gibi mali davranışlar, dışsal denetimden içsel denetime doğru evrilen bu dönüşümün mali pratikler düzeyindeki yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Bourdieu'nün *habitus* kavramı ve Elias'ın *medenileşme süreci* yaklaşımı, mali zihniyetin tarihsel olarak nasıl süreklilik kazandığını ve hangi toplumsal dinamikler üzerinden dönüştüğünü açıklamak bakımından önemli bir kuramsal zemin sunmaktadır. Bununla birlikte bu yaklaşımlar, mali zihniyetin bireyler ve topluluklar tarafından hangi sembolik anlamlar üzerinden kavrandığı ve gündelik pratiklerde nasıl yorumlandığı sorusunu ikincil planda bırakmaktadır. Bu nedenle mali zihniyet kavramını anlamak üzere kültürü bir anlamlandırma sistemi olarak ele alan yorumlayıcı sosyolojik yaklaşımlara yönelmek gerekli hâle gelmektedir.

Mali zihniyetin sembolik boyutu, kültürü bir anlamlandırma sistemi olarak ele alan yorumlayıcı yaklaşımlar aracılığıyla daha görünür hâle gelmektedir. Geertz'in (1973) kültürü, insanların dünyayı anlamlandırmak için kullandıkları semboller bütünü olarak tanımlayan yaklaşımı, toplumsal pratiklerin ancak bu sembolik anlamlar dikkate alındığında kavranabileceğini ortaya koymaktadır (Geertz, 1973: 7-9). Bu perspektiften bakıldığında mali zihniyet, vergi, borçlanma ya da kamu harcamalarının salt teknik düzenlemeler olarak değil; toplumsal değerler, ahlaki yargılar ve siyasal algılarla iç içe geçmiş sembolik göstergeler olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.

Bu kuramsal yaklaşımlar birlikte değerlendirildiğinde, mali zihniyetin rasyonel hesaplamalarla sınırlı olmayan; tarihsel hafıza, içselleştirilmiş normlar ve sembolik anlamlarla şekillenen çok yönlü bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Mali zihniyet, mali kültürün bilişsel ve ahlaki boyutunu temsil ederken bireysel tutumlar ile kurumsal pratikler arasında aracılık eden bir rol üstlenmektedir. Bu yönüyle, mali olguların toplumsal düzeyde nasıl algılandığını ve bu algıların mali davranışlara nasıl yansıdığını anlamada önemli bir kavramsal zemin oluşturmaktadır.

3. Mali Kültür ile Mali Zihniyet Kavramları Arasındaki Etkileşim

Mali kültür ile mali zihniyet arasındaki ilişki, mali olguların toplumsal düzeyde nasıl üretildiğini ve zaman içinde nasıl yeniden üretildiğini kavramak açısından merkezî bir öneme sahiptir. Bu iki kavram, birbirinden bağımsız ve hiyerarşik yapılar olarak değil; mali yaşamın kurumsal, normatif ve sembolik çerçevesi ile bu çerçevenin bireyler tarafından algılanma ve içselleştirilme biçimlerini birlikte oluşturan, karşılıklı etkileşim içinde gelişen yapılar olarak ele alınabilir. Bu bağlamda mali kültür ile mali zihniyet arasındaki ilişki, tek yönlü bir nedensellikten ziyade süreklilik arz eden çift yönlü bir etkileşim üzerinden anlaşılmalıdır.

Bu ilişkiyi daha açık biçimde kavrayabilmek için öncelikle kültür ve zihniyet kavramlarının ayrıştırılması gerekmektedir. Ancak kavramların birbirleriyle

iç içe geçmiş yapıları nedeniyle kavramları birbirinden ayırmak kolay olmamaktadır. Bu ayrımı daha anlaşılır kılmak için Mucchielli (1991: 20, 21) içselleştirilmiş kültür ile dışsallaştırılmış kültür arasında bir ayrım yapmıştır. İçselleştirilmiş kültür, toplumsal normlar ve değerlerden oluşan, bireyler üstü ve kolektif bir referans çerçevesini ifade ederken dışsallaştırılmış kültür, bu normatif öncüllerin davranışlar ve kültürel üretimler aracılığıyla görünür hâle gelmiş biçimlerini kapsamaktadır. Bu çerçevede zihniyet, kültürün bireyler tarafından içselleştirilmiş boyutuna karşılık gelmekte, bireylerin paylaşılan norm ve değerleri özümsemeleriyle oluşan ortak bir anlam dünyasını ifade etmektedir (Aygül, 2013: 70). Mali zihniyet de bu anlamda, mali kültürün bireysel bilinç düzeyindeki yansımaları olarak kavramsallaştırılabilir.

Mali kültür ile mali zihniyet arasındaki karşılıklı etkileşimi açıklamak açısından Douglas'ın (1986) kurumsal yaklaşımı önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Douglas'a (1986) göre kurumlar, yalnızca kurallar ve yaptırımlar aracılığıyla işleyen formel yapılar değil; bireylerin dünyayı nasıl algılayacaklarını, nasıl sınıflandıracaklarını ve nasıl anlamlandıracaklarını belirleyen bilişsel ve sembolik çerçeveler üreten yapılardır. Kurumlar, toplumsal gerçekliği belirli kategoriler aracılığıyla düzenleyerek belirli düşünme biçimlerini ve davranış kalıplarını meşrulaştırmaktadır (Douglas, 1986: 108-109). Bu perspektiften bakıldığında vergileme, bütçeleme ve kamu harcamalarına ilişkin kurumsallaşmış sınıflandırmalar ve yerleşik anlam çerçeveleri, bireylerin mali olgulara ilişkin algılarını şekillendiren kültürel yapılar olarak işlev görmektedir. Vergi idareleri, bütçe süreçleri ve kamu harcama rejimleri, bu yönüyle yalnızca teknik düzenlemeler değil, aynı zamanda mali zihniyetin üretildiği ve yeniden üretildiği kurumsal alanlar olarak değerlendirilebilir.

Bu kurumsal yaklaşım, mükellefleri ve mali davranışları belirli kategoriler içinde tanımlayarak mali zihniyetin oluşumunda ve sürekliliğinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla mali davranış, yalnızca bireysel tercihlerin sonucu olarak değil, kurumsal olarak yerleşmiş sınıflandırmalar ve anlam çerçeveleri içinde şekillenen toplumsal bir pratik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, mali kültür ile mali zihniyet arasındaki ilişkinin bireysel psikolojinin ötesinde, kurumsal ve sembolik boyutları da içeren çok yönlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Mali zihniyetin psikolojik boyutunu ele alan yaklaşımlar, mali kültür-mali zihniyet etkileşimini daha da görünür kılmaktadır. Schmölders'in mali psikoloji yaklaşımı, bireylerin mali yükümlülükler karşısındaki tutumlarının yalnızca ekonomik hesaplarla değil, kültürel normlar ve psikolojik eğilimlerle birlikte şekillendiğini vurgulamaktadır (Schmölders, 1959: 340-345). Bu çerçevede mali kültür, bireylerin zihinsel eğilimlerini besleyen normatif bir

arka plan sunarken mali zihniyet, bu arka planın algı ve davranış düzeyinde nasıl somutlaştığını açıklamaktadır. Böylece mali kültür ve mali zihniyet, mali davranışın ortaya çıkışında birbirini tamamlayan iki boyut hâline gelmektedir.

Mali kültür–mali zihniyet etkileşimi, Nerré'nin (2001; 2008) “vergi kültürü” yaklaşımıyla kurumsal düzeyde daha sistematik bir biçimde ele alınmıştır. Nerré (2001; 2008), mali kültürü tarihsel kurumsal gelenekler, idari pratikler ve hukuki düzenlemelerden oluşan geniş bir yapı olarak tanımlamakta; bu yapının toplumun mali olgulara ilişkin zihinsel çerçevesini belirlediğini vurgulamaktadır. Nerré'nin (2001; 2008) geliştirdiği “vergi kültürü” ve “vergi kültürü gecikmesi” kavramları, kültürel normlar ile zihinsel kabuller arasındaki uyumsuzlukların, mali reformların neden sınırlı etki yarattığını açıklamada işlevsel bir çerçeve oluşturmaktadır (Nerré, 2001: 288-290; 2008: 153-156). Bu kavramsallaştırma, mali kültür ile mali zihniyet arasındaki uyumun, kurumsal dönüşümlerin başarısı açısından belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu etkileşim, Feld ve Frey'in (2007) psikolojik vergi sözleşmesi yaklaşımında davranışsal bir boyut kazanmaktadır. Feld ve Frey'e göre (2007) vergileme süreci, yalnızca mali bir işlem değil; devlet ile vatandaş arasında kurulan psikolojik bir sözleşme olarak değerlendirilmelidir (Feld ve Frey, 2007: 102-109). Bu sözleşmenin sürdürülebilirliği, adalet, karşılıklılık ve saygı görme algılarına bağlı olmaktadır. Kurumsal düzeyde inşa edilen mali kültür, bireylerin mali zihniyetini şekillendirirken bireylerin mali zihniyeti de bu kültürel çerçevenin toplumsal meşruiyetini güçlendiren ya da zayıflatan bir unsur hâline gelmektedir. Böylece mali kültür ile mali zihniyet arasındaki çift yönlü etkileşim, mali davranışın sürekliliğini belirleyen temel dinamiklerden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Mali kültür ile mali zihniyet arasındaki ilişki, Bourdieu'nün (1977[1972]) habitus kavramı çerçevesinde ele alındığında daha uzun erimli bir perspektif kazanmaktadır. Bu çerçevede mali kültür, habitusun oluştuğu toplumsal zemini temsil ederken mali zihniyet, bu zeminin bireysel bilinçteki yansımalarını ifade etmektedir. Böylece mali kültür–mali zihniyet etkileşimi, yalnızca kısa vadeli politika değişimlerine tepki veren bir yapı olarak değil; uzun erimli toplumsal öğrenme, sosyalleşme ve içselleştirme süreçleri içinde yeniden üretilen bir yapı olarak kavramsallaştırılabilir.

Bu bölümde ele alınan kuramsal yaklaşımlar birlikte değerlendirildiğinde, mali kültür ile mali zihniyetin birbirini dışlayan değil, karşılıklı olarak üreten ve dönüştüren bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Mali kültür, mali olgulara atfedilen normatif ve sembolik çerçeveyi oluştururken mali zihniyet, bu çerçevenin bireyler tarafından nasıl algılandığını ve mali davranışlara nasıl

dönüştüğünü açıklamaktadır. Bu etkileşim, mali sistemlerin yalnızca teknik işleyişinin değil, aynı zamanda bu işleyişin toplumsal kabulü ve sürekliliğinin nasıl inşa edildiğini anlamak açısından bütünlüklü bir çerçeve sunmaktadır.

4. Mali Davranış: Rasyonalite Biçimleri ve Normatif-Kültürel Temeller

Mali kültür ve mali zihniyet kavramları, mali olguların toplumsal düzeyde nasıl anlamlandırıldığını ve bu anlamlandırmaların hangi zihinsel ve kurumsal çerçeveler içinde üretildiğini açıklamaya yönelik önemli kavramsal araçlar sunmaktadır. Ancak bu kavramsal çerçeve, mali sistemlerin işleyişini anlamak açısından tek başına yeterli olmamaktadır. Mali kültür ve mali zihniyet, ancak bireylerin ve kurumların somut mali pratiklerinde nasıl karşılık buldukları incelendiğinde anlamını tamamlamaktadır. Bu nedenle mali davranış, mali kültürün kurumsal düzlemde ürettiği normatif çerçeveler ile mali zihniyetin bireysel bilinç düzeyindeki yansımalarının kesişim noktasında ortaya çıkan bir pratik alan olarak ele alınmalıdır. Bu çerçevede mali davranışın rasyonel ve kültürel temellerinin birlikte değerlendirilmesi, mali kültür ve mali zihniyetin somut davranış kalıplarına nasıl dönüştüğünü kuramsal bir perspektif içinde görünür kılmaktadır.

Mali davranış, kamu maliyesi literatüründe uzun süre ağırlıklı olarak rasyonel ve ekonomik bir davranış olarak ele alınmıştır. Vergi ödeme, kamu harcamalarına yönelik tutumlar ya da borçlanma politikalarına verilen tepkiler, bireylerin maliyet-fayda analizine dayalı kararları olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, mali davranışın öngörülebilirliğini artırmayı hedefleyen modeller üretmiş olsa da toplumsal ve kültürel bağlamın etkisini sınırlı ölçüde dikkate almıştır. Mali davranışın yalnızca araçsal rasyonalite temelinde ele alınması, kültürel, ahlaki ve sembolik boyutların ihmal edilmesine neden olmaktadır.

Bu durum, mali davranışın hangi rasyonalite biçimleri üzerinden anlamlandırılabilceği sorusunu gündeme getirmektedir. Bu çalışmada “mali davranışın anlam dünyası” kavramı, Weberci anlamlı toplumsal eylem geleneği ve yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımı içinde gelişmiş genel bir düşünsel hattın mali olgulara uyarlanmasına dayanan ve mevcut literatürde yerleşik olmayan özgün bir kavramsallaştırma olarak kullanılmaktadır. Weber’in (1922/1978: 4-6) anlamlı toplumsal eylem yaklaşımı, bireylerin eylemlerinin ancak bu eylemlere attıkları öznel anlamlar üzerinden çözümlenebileceğini vurgularken bu yaklaşım daha sonraki yorumlayıcı literatürde “anlam dünyası” fikri etrafında genişletilmiştir. Benzer biçimde Geertz’in (1973) kültürü bir “anlamlandırma sistemi” olarak ele alan yaklaşımı, toplumsal pratiklerin sembolik ve moral boyutlarını anlamaya imkân tanımaktadır (Geertz, 1973: 5-6). Bu kuramsal

arka plan doğrultusunda mali davranışın anlam dünyası, vergi ödeme, kamu harcamalarını değerlendirme ya da devlete mali yükümlülük atfetme gibi pratiklerin, teknik ve rasyonel boyutlarının ötesinde tarihsel deneyimler ve kültürel sembollerle birlikte nasıl anlamlandırıldığını açıklamayı amaçlayan yorumlayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

Weber'in (1922/1978) toplumsal eylem kuramı, rasyonaliteyi tekil ve evrensel bir hesaplama mantığına indirgemek yerine, eylemin anlamına göre farklılaşan ideal tipler üzerinden ele alarak bu tartışma için elverişli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Weber'e (1922/1978) göre toplumsal eylem; araçsal rasyonel, değer-rasyonel, duygusal ve geleneksel olmak üzere dört ideal tipe ayrılmaktadır (Weber, 1922/1978: 24-26). Bu tipoloji, mali davranışların yalnızca maliyet-fayda hesaplarıyla açıklanamayacağına; normatif yönelimler, duygusal bağlar ve tarihsel olarak yerleşmiş pratikler üzerinden de anlamlandırılabilmesine işaret eden yorumlayıcı bir imkân sunmaktadır.

Araçsal rasyonalite, belirli hedeflere ulaşmak için en uygun araçların seçilmesine dayanmaktadır ve mali pratikler bağlamında bütçe verimliliği, vergi uyumunda maliyet minimizasyonu ya da borçlanma stratejilerinin optimizasyonu gibi süreçler üzerinden okunabilir. Buna karşılık *değer-rasyonalitesi*, eylemin sonuçlarından bağımsız olarak belirli ilkelere veya normlara bağlılık temelinde şekillenmektedir. Adalet, hakkaniyet, dayanışma veya kamusal yarar gibi değerlerin mali kararları yönlendirmesi, mali davranışın değer-rasyonel boyutu çerçevesinde değerlendirilebilir. *Duygusal rasyonalite*, bireylerin korku, öfke, sadakat veya güven gibi duygusal yönelimler temelinde hareket etmelerini kapsarken *geleneksel rasyonalite*, tarihsel olarak pekişmiş alışkanlıkların ve kültürel normların davranışlar üzerindeki belirleyici etkisini ifade etmektedir. Bu çerçevede mali davranış, çoğu bağlamda bu rasyonalite türlerinin bir arada ve iç içe geçmiş biçimde işlediği karmaşık bir yapı olarak kavranabilir.

Feld ve Frey'in (2002; 2007) çalışmaları, mali davranışın devlet ile vatandaş arasında kurulan ilişki biçimi üzerinden nasıl şekillendiğini görünür kılmaktadır. Feld ve Frey'e göre (2002; 2007) vergiye uyum, yalnızca yaptırım ve denetim mekanizmalarının sonucu değil, devletin mükelleflere nasıl davrandığına bağlı olarak zaman içinde oluşan karşılıklı beklentiler çerçevesinde biçimlenmektedir. Vergileme süreci bu anlamda, taraflar arasında güven, adalet ve saygı algıları üzerine kurulu psikolojik bir sözleşme olarak değerlendirilebilir. Devletin şeffaf, tutarlı ve öngörülebilir bir idari pratik sergilemesi, mükelleflerin mali yükümlülüklerini ortak iyiliğe yapılan meşru bir katkı olarak algılamalarını kolaylaştırırken keyfi ya da güven zedeleyici uygulamalar bu ilişkiyi zayıflatarak vergi ahlakını kırılgan hâle getirebilmektedir. Bu yaklaşım, mali davranışın

bireysel fayda hesaplarının ötesinde, kurumsal uygulamalar ile mükellef algıları arasında karşılıklı olarak kurulan bir anlamlandırma süreci içinde şekillendiğini göstermektedir.

Mali yükümlülüklerin risk, belirsizlik ve sorumluluk algıları üzerinden anlamlandırılması, bu algıların bireysel tercihlerden ziyade hangi toplumsal ve kültürel çerçeveler içinde üretildiği sorusunu da beraberinde getirmektedir. Bu noktada mali davranışların yalnızca rasyonel hesaplamalar ya da kurumsal düzenlemeler üzerinden değil; riskin nasıl tanımlandığı, hangi durumların tehdit olarak algılandığı ve sorumluluğun kime atfedildiği gibi değerlendirmelerin toplumsal olarak nasıl kurulduğu üzerinden ele alınması gerekmektedir. Böyle bir yaklaşım, mali yükümlülüklerin bireyler tarafından nasıl anlamlandırıldığını açıklamak bakımından kültürel ve sembolik boyutlara odaklanan kuramsal çerçevelerden yararlanmayı gerekli kılmaktadır.

Bu bağlamda Douglas'a göre (1992) risk, nesnel tehlikelerin teknik olarak ölçülmesiyle belirlenen doğal bir olgu olmaktan ziyade, toplumsal ve kültürel olarak inşa edilen bir değerlendirme biçimi olarak ele alınmaktadır. Douglas (1992), bireylerin aynı tehlikelerle karşı karşıya kalsalar dahi, bu tehlikeleri risk olarak algılama ve yorumlama biçimlerinin içinde yer aldıkları toplumsal düzen, kültürel kalıplar ve yaşam tarzları tarafından şekillendirildiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle risk algısı, bireysel bir muhakeme sürecinden çok, kolektif normlar ve paylaşılan değerler aracılığıyla üretilen ve yeniden üretilen bir toplumsal inşa niteliği taşımaktadır. Kültürel risk kuramı, risk algısının “kültürel olarak standartlaşmış” tepkiler üzerinden biçimlendiğini ileri sürerek neyin tehlikeli kabul edildiği, hangi davranışların meşru görüldüğü ve sorumluluğun nasıl dağıtıldığına ilişkin değerlendirmelerin toplumsal bağlam içinde kurulduğunu ortaya koymaktadır (Douglas, 1992: 40).

Douglas'ın (1992) kuramından hareketle mali davranış, yalnızca ekonomik göstergelere verilen rasyonel tepkiler olarak değil, bu göstergelerin hangi toplumsal olarak inşa edilmiş ahlaki ve siyasal çerçeveler içinde anlamlandırıldığıyla birlikte ele alınmalıdır. Bütçe açıkları, vergi artışları ya da sosyal harcamalar gibi mali olgular, farklı toplumsal ve kültürel bağlamlarda farklı risk tanımları, sorumluluk atıfları ve suçlama pratikleri üzerinden yorumlanmakta; bu nedenle mali kararlar yalnızca teknik hesaplamaların değil, aynı zamanda toplumsal olarak inşa edilmiş risk algılarının ve meşruiyet değerlendirmelerinin de ürünü hâline gelmektedir. Dolayısıyla mali davranış, ekonomik rasyonalite kadar, kültürel olarak kurulan risk ve sorumluluk rejimleri tarafından biçimlenen toplumsal bir pratik olarak ortaya çıkmaktadır.

Mali davranışın etik boyutu, rasyonalite tartışmasını salt araçsal hesaplamaların ötesine taşıyarak normatif bir bağlama yerleştirmektedir.

Rawls'ın (1971/1999) adalet kuramı, toplumsal kurumların ve bu kurumlar aracılığıyla alınan kararların yalnızca etkinlik ya da istikrar ölçütleriyle değil, adalet ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Rawls'a (1971/1999) göre adalet, yalnızca mevcut toplumsal düzen içindeki bireyler arasındaki ilişkilerle sınırlı olmayıp kuşaklar arası ilişkilerde de gözetilmesi gereken temel bir ilkedir. Bu bağlamda geliştirilen kuşaklar arası adalet bağlamında tasarruf ilkesi, bugünkü kuşağın tercih ve eylemlerinin, gelecek kuşakların adil bir toplumsal yapıya erişim olanaklarını zedelememesi gerektiğini ifade etmektedir (Rawls, 1971/1999: 285-287).

Bu normatif boyut, Arendt'in (1958) siyasal eylem anlayışıyla birlikte ele alındığında, mali davranışın zamansal yönelimi daha görünür hâle gelmektedir. Arendt'e (1958) göre siyasal eylem, yalnızca mevcut sorunlara verilen tepkilerden ibaret olmayıp kamusal alanda kalıcı etkiler üreterek toplumsal dünyanın yeniden kurulmasına katkıda bulunan bir süreçtir. Eylemin sonuçları tam anlamıyla öngörülemez de bu eylemler kolektif yaşamın geleceğine yönelik etkiler üretir ve kamusal dünyayı dönüştürmektedir (Arendt, 1958: 236-240). Bu bakış açısı, mali politikaların yalnızca kısa vadeli bütçe dengelerine odaklanan teknik araçlar olarak değil, kolektif geleceğe ilişkin yönelimler içeren siyasal pratikler olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Bu çerçevede mali davranış, gelecek yönelimli bir rasyonalite boyutu da içermektedir.

Modern toplumlarda mali davranışın giderek artan biçimde risk yönetimi ekseninde şekillenmesi ise Beck'in (1992) risk toplumu kuramı aracılığıyla açıklanabilir. Beck'e (1992) göre modern toplumların temel meselesi yalnızca büyümeyi planlamak değil, aynı zamanda üretilen riskleri yönetmek ve belirsizlikleri kontrol altına almaktır. Bu bağlamda risk, modern toplumsal düzenin merkezî bir örgütlenme ilkesi hâline gelmektedir (Beck, 1992: 19-22). Sosyal sigorta mekanizmaları, mali kurallar, bütçe disiplinine yönelik düzenlemeler ve ihtiyatlı borçlanma stratejileri, bu risk-rasyonelliğinin mali pratikler düzeyindeki yansımaları olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşım, mali davranışın yalnızca kaynak tahsisine ilişkin bir karar süreci olmadığını, aynı zamanda güven üretme ve belirsizliği azaltma işlevi taşıyan toplumsal bir pratik olduğunu ortaya koymaktadır.

Yukarıda tartışılan kuramsal çerçeve, mali davranışın tek boyutlu bir rasyonalite anlayışıyla açıklanamayacağını açık biçimde ortaya koymaktadır. Mali davranış, araçsal hesaplamalar kadar, kültürel normlar, etik değerler, sembolik anlamlar ve duygusal yönelimlerle birlikte şekillenen çok yönlü bir yapıya sahiptir. Vergi ödeme davranışı bu bağlamda yalnızca hukuki bir yükümlülük değil, aynı zamanda ahlaki bir sorumluluk olarak anlam kazanabilmektedir. Vergi kaçırma ya da kaçınma davranışları ise ekonomik

bir tercih olmanın ötesinde sıklıkla adalet ve meşruiyet tartışmalarıyla birlikte değerlendirilmektedir. Bu durum, mali davranışın anlam dünyasında ahlaki kategorilerin önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu yapı, mali davranışın yalnızca bireysel tercihlerin sonucu olarak değil, toplumsal değerler ve kurumsal pratikler tarafından da yönlendirilen bir süreç olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle mali davranış anlamaya yönelik yaklaşımların, rasyonel ve kültürel temelleri birbirine karşıt değil, birbirini tamamlayan boyutlar olarak birlikte değerlendiren bir yaklaşımı benimsemesi önem kazanmaktadır.

Sonuç

Mali olguların yalnızca teknik düzenlemeler, hukuki çerçeveler ve ekonomik rasyonallite üzerinden ele alınması, mali sistemlerin toplumsal düzeyde nasıl algılandığını ve bu algıların mali pratiklere nasıl yansıdığını açıklamakta sınırlı kalmaktadır. Vergi ödeme, kamu harcamalarını değerlendirme ya da borçlanma politikalarına verilen tepkiler, salt maliyet-fayda hesaplarının sonucu olarak ortaya çıkmamakta; tarihsel deneyimler, kurumsal ilişki biçimleri ve paylaşılan değerler içinde şekillenen anlamlandırma süreçleriyle birlikte oluşmaktadır. Bu durum, mali davranışın anlaşılabilmesi için mali olguların toplumsal ve kültürel boyutlarını merkeze alan bir çerçevenin gerekliliğine işaret etmektedir.

Bu çalışma, mali davranışını açıklamak üzere mali kültür ve mali zihniyet kavramlarını birbirini tamamlayan iki düzlem olarak ele alarak mali pratiklerin ardındaki toplumsal anlam dünyasını görünür kılmayı amaçlamaktadır. Vergi kültürü tartışmaları etrafında şekillenen literatürün (Nerré, 2001; 2008) mali olguların kültürel gömülülüğünü ortaya koymada önemli bir eşik oluşturduğu görülmekle birlikte bütçeleme, kamu harcamaları ve borçlanma gibi vergileme dışı mali süreçleri de kapsayan daha geniş bir çerçeveye ihtiyaç duyulduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bağlamda mali kültür kavramı, mali olgulara tarihsel olarak atfedilen normatif ve sembolik çerçeveyi ifade ederken mali zihniyet, bu çerçevenin bireyler ve toplumsal gruplar tarafından nasıl algılandığını ve içselleştirildiğini açıklamaktadır.

Mali zihniyetin kavramsallaştırılmasında, mali düzeni devlet-toplum ilişkileri içinde ele alan Goldscheid'in (1917/1958) ve Schumpeter'in (1918/1991) mali sosyoloji geleneği, verginin algısal ve tutumsal boyutlarını öne çıkaran Schmölders'in (1959) mali psikoloji yaklaşımı, zihinsel süreklilikleri açıklayan Bourdieu'nün (1977[1972]) habitus kavramı, dışsal denetimden içsel denetime evrilen davranış kalıplarını görünür kılan Elias'ın (1939/2000) medenîleşme süreci ve anlamlandırma pratiklerine odaklanan Geertz'in (1973) sembolik yaklaşımı birlikte değerlendirildiğinde, mali zihniyetin bireysel tercihlerin toplamı olmaktan ziyade tarihsel ve toplumsal

süreçler içinde yeniden üretilen çok yönlü bir yapı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede Douglas'ın (1986) kurumsal yaklaşımı, kurumların yalnızca davranışları düzenleyen dışsal yapılar olarak değil, aynı zamanda bireylerin neyi makul, meşru ve doğal olarak düşüneceklerini belirleyen bilişsel sınıflandırma sistemleri olarak ele alınmasına imkân tanımakta; bu yaklaşım, mali kültür ile mali zihniyet arasındaki etkileşimi açıklamada önemli bir kuramsal zemin sunmaktadır.

Bu perspektiften bakıldığında, mali düzenin sürekliliği ve meşruiyeti yalnızca yaptırım ve denetim mekanizmalarına dayanmamakta, mali olguların toplumsal düzeyde nasıl anlamlandırıldığına ve bu anlamlandırmaların hangi zihinsel kabuller üzerinden istikrar kazandığına bağlı olarak biçimlenmektedir. Kurumsal reformların farklı toplumsal bağlamlarda farklı sonuçlar üretmesi ise mali düzenlemelerin teknik içeriğinden ziyade mali kültür ile mali zihniyet arasındaki uyum ya da uyumsuzlukla yakından ilişkilidir.

Mali davranışın rasyonel ve kültürel temellerinin birlikte değerlendirilmesi, vergi ödeme, kamu harcamalarını değerlendirme ya da borçlanmaya rıza gibi pratiklerin yalnızca bireysel tercihlerden ibaret olmadığını; adalet algıları (Rawls, 1971/1999), karşılıklılık beklentileri ve psikolojik sözleşmeler (Feld & Frey, 2002; 2007), risk algıları (Douglas, 1992; Beck, 1992) ve etik-siyasal sorumluluklar (Arendt, 1958) gibi normatif unsurlarla iç içe geçtiğini göstermektedir. Bu yönüyle mali davranış, ekonomik rasyonalite ile toplumsal anlamlandırma süreçlerinin kesiştiği çok yönlü bir pratik alanı temsil etmektedir.

Sonuç olarak mali davranışın anlam dünyasına odaklanan bu değerlendirme, kamu maliyesi literatüründe mali olguların yalnızca “nasıl düzenlendiği” sorusuna değil, aynı zamanda “nasıl anlamlandırıldığı” ve “hangi normatif çerçeveler içinde meşru kabul edildiği” sorularına da yanıt arayan bir yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Mali kültür ve mali zihniyet kavramlarını birlikte ele alan bu çerçeve, mali düzenin toplumsal temellerini görünür kılmakta; mali davranışın teknik açıklamalarla sınırlı olmayan, tarihsel ve kültürel bağlam içinde şekillenen bir süreç olduğunu göstermektedir. Bu yaklaşım, kamu maliyesinin sosyolojik boyutuna ilişkin tartışmalar için bütünlüklü bir kuramsal zemin sunmaktadır.

Kaynakça

- Arendt, H. (1958). *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Aygül, H. H. (2013). İktisadi Zihniyet Olgusunun Anlam Evreni ve Tipolojik Analizi: Batı Akdeniz Bölgesi Örneği. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7(13), 65-95.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buchanan, J. M. (1967). *Public Finance in Democratic Process: Fiscal Institutions and Individual Choice*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Douglas, M. (1986). *How Institutions Think*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Douglas, M. (1992). *Risk and Blame: Essays in Cultural Theory*. London: Routledge.
- Elias, N. (1939/2000). *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Oxford: Blackwell.
- Erdal, N., & Demir, İ. C. (2024). Tax Culture and Tax Administration Culture as Factors Forming Fiscal Culture in Türkiye. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 420-435.
- Feld, L. P. ve Frey, B. S. (2002). Trust Breeds Trust: How Taxpayers are Treated. *Economics of Governance*, 3(2), 87-99.
- Feld, L. P. ve Frey, B. S. (2007). Tax Compliance as the Result of a Psychological Tax Contract: The Role of Incentives and Responsive Regulation. *Law & Policy*, 29(1), 102-120.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Goldscheid, R. (1917/1958). A Sociological Approach to Problems of Public Finance. İçinde R. A. Musgrave & A. T. Peacock (Eds.), *Classics in the Theory of Public Finance* (ss. 202-213). London: Palgrave Macmillan.
- Kirchler, E. (2007). *The Economic Psychology of Tax Behaviour*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewis, A. (1979). An Empirical Assessment of Tax Mentality. *Public Finance*, 34(2), 245-257.
- Mucchielli, A. (1991). *Zihniyetler*, Çev. Ahmet Kotil, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Musgrave, R. A. (1959). *The Theory of Public Finance: A Study An Public Economy*. New York: McGraw-Hill.
- Mutlu, A. (2009). *Tanzimattan Günümüze Türkiye’de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi*. Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 2009/390.
- Nerré, B. (2001). The Concept of Tax Culture. In *Proceedings, Annual Conference on Taxation and Minutes of the Annual Meeting of the National Tax Association*, 288-295.
- Nerré, B. (2008). Tax Culture: A Basic Concept for Tax Politics. *Economic Analysis & Policy*, 38(1), 153-167.

- Polanyi, K. (1944). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. New York: Farrar & Rinehart.
- Rawls, J. (1971/1999). *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Schmölders, G. (1959). Fiscal Psychology: A New Branch of Public Finance. *National Tax Journal*, 12(4), 340-345.
- Schumpeter, J. A. (1918/1991). The Crisis of the Tax State. İçinde R. Swedberg (Ed.), *The Economics and Sociology of Capitalism* (ss. 99-140). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Tretter, B. (1974). *Die Steuermentalität – Ein internationaler Vergleich*. Berlin: Duncker und Humblot.
- Weber, M. (1922/1978). *Economy and Society*. G. Roth ve C. Wittich (Ed.). Berkeley: University of California Press.